

خوشه‌بندی ظرفیت و پتانسیل توسعه روستاهای شهرستان ملکشاهی بر اساس شاخص‌های

اجتماعی اقتصادی

حسین حیدری^{۱*}، احمد شکیبیا^۲، کریم وثوقی‌نیری^۳ و احمد حاج‌علیزاده^۴

چکیده

دغدغه توسعه روستایی و توانمندی اجتماعات روستایی یکی از مسائل مهم جوامع توسعه نیافته در جهان امروز است. پیش از این تصور بر این بود که می‌توان این اجتماعات را با برخی مداخلات و با تهیه طرح‌های جامع و به صورت دستوری از فقر و عقب‌ماندگی نجات داده و معیشت پایداری برای ساکنان روستایی فراهم کرد؛ ولی امروز مشخص شده است که توان و ظرفیت درونی اجتماعات روستایی بیش از هر چیز دیگر در امکان تحقق توسعه و ایجاد معیشت پایدار دخیل است. این مقاله می‌کوشد ظرفیت و پتانسیل توسعه روستاهای شهرستان ملکشاهی را بر اساس شاخص‌های اجتماعی اقتصادی طبقه‌بندی نماید. روش تحقیق پیمایش و جامعه آماری خانوارهای روستاهای شهرستان ملکشاهی است. حجم نمونه ۵۸۰ نمونه است که با فرمول کوکران تعیین شده است. روش نمونه‌گیری، نمونه‌گیری طبقه‌بندی و انتخاب نمونه‌ها به صورت تصادفی است و داده‌ها در سال ۱۳۹۹ جمع‌آوری شده است. یافته‌ها نشان داد که روستاهای شهرستان ملکشاهی در شاخص‌های اجتماعی مانند انسجام، مشارکت، اعتماد و مهارت و آموزش وضعیت به مراتب بهتری در مقایسه با شاخص‌های اقتصادی مانند اشتغال، دسترسی به اعتبارات، درآمد و ساختارهای نهادی دارند. لذا پیشنهاد می‌شود که برای اجرای برنامه توان‌افزایی و تأمین معیشت پایدار، در کنار بهره‌مندی از سرمایه اجتماعی و انسانی محلی باید نسبت به رفع موانع دسترسی به اعتبارات مالی و به چرخه انداختن سرمایه‌های کوچک و مازاد جوامع روستایی بهره برد.

کلمات کلیدی: معیشت پایدار، ظرفیت جوامع محلی، شاخص‌های اجتماعی اقتصادی، خوشه‌بندی، شهرستان ملکشاهی.

^۱ - دکترای جامعه‌شناسی، عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاددانشگاهی

^۲ - دانشجوی دکترای کارآفرینی، عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاددانشگاهی

^۳ - کارشناسی ارشد مدیریت شهری، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاددانشگاهی

^۴ - دکترای برنامه‌ریزی منطقه‌ای، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاددانشگاهی

* (نویسنده مسئول: hs.heidari@gmail.com)

فقر و محرومیت یکی از معضلات اساسی جوامع روستایی ایران و بسیاری از مناطق روستایی جوامع توسعه‌نیافته جهان است. در سده گذشته متخصصان تلاش کردند تا شرایط جوامع روستایی را از طریق رویکردهایی مانند بهبود حاصلخیزی خاک، اصلاحات ارضی و فناوری‌های پیشرفته بهبود بخشند، اما به موفقیت چندانی دست نیافتند (جمعه‌پور، ۱۳۸۴). در این دوره که «پارادایم اشیا» بر مباحث توسعه حاکم بود بر ایجاد زیرساخت‌های بزرگ تأکید می‌نمود و اقتصاددانان و مهندسی‌ها با نگاهی از بالا به پائین قواعد، رویه‌ها و شیوه‌ها را تعیین می‌نمودند. اما از دهه ۱۹۷۰ با ورود برخی مصلحان اجتماعی و گسترش روش‌های مشارکتی و دخالت سازمان‌های غیردولتی، رویکرد پارادایم اشیا به «پارادایم مردم» تغییر کرد و مردم و به خصوص فرودستان محور توسعه قرار گرفتند (ازکیا، ۱۳۷۶). رویکردی که یکی از راه‌های اصلی فقرزدایی را توجه به توان‌افزایی و توانمندسازی جوامع محلی و تأمین معیشت پایدار می‌داند. در رویکرد معیشت پایدار روستایی اتکا بر دارایی‌ها و سرمایه‌های اصلی (انسانی، اجتماعی، مالی، طبیعی و فیزیکی) موجود در روستا به عنوان منابع اولیه و اساسی توسعه و تأمین معاش روستایی موردنظر است (سجاسی قیداری و همکاران، ۱۳۹۵). عدم موفقیت در کاهش فقر روستایی با تمرکز بر شیوه‌های سنتی، باعث مطرح شدن رویکرد معیشت پایدار شد (شن^۱، ۲۰۰۸). هدف کلی رویکرد معیشت پایدار از بین بردن فقر، رسیدن به توسعه روستایی پایدار و افزایش توانایی‌های جامعه، خانواده و فرد برای بهبود سیستم‌های معیشتی آنها و افزایش توانایی مردم برای برطرف کردن نیازهای اولیه و همچنین حل مشکلات و ارتقا کیفیت زندگی است. مفهوم معیشت پایدار روشی برای تفکر در باب توسعه روستایی پایدار و همچنین روشی یکپارچه برای کاهش فقر در برابر روش‌های مرسوم است که با معیارهای درآمد، کاهش فقر را دنبال می‌کند (شن، ۲۰۰۹). بین صاحب‌نظران در تعریف معیشت پایدار اجماع نظر وجود ندارد و هر کس به فراخور هدف خود درک ویژه‌ای از این مفهوم دارد (کراتنز^۲، ۲۰۰۱). ولی چمبرز و کانوی^۳ (۱۹۹۲) سه مفهوم پایداری، توانایی و برابری را به عنوان اصول اصلی معیشت پایدار عنوان می‌کنند. از نظر ایشان معیشت از قابلیت‌ها، دارایی‌ها (ذخایر، منابع، حق دسترسی به منابع) و فعالیت‌های (شغل‌ها) لازم برای گذران معاش تشکیل شده است. معیشت هنگامی پایدار است که بتواند با فشار و شوک‌ها سازگار شود و بهبود یابد، قابلیت‌ها و دارایی‌های خود را تقویت یا حفظ کند و فرصت‌های معیشت پایدار را برای نسل بعد نیز فراهم آورد. دیگر اینکه منافع خالصی را برای معیشت دیگران در سطوح محلی یا ملی و در کوتاه مدت یا بلند مدت ایجاد کند. هدف کلی از کاهش فقر، رسیدن به توسعه روستایی و افزایش توانایی‌های جامعه، خانواده و فرد در جهت بهبود سیستم‌های معیشتی آنها و افزایش توانایی مردم برای برطرف کردن نیازهای اولیه و همچنین حل مشکلات و افزایش کیفیت زندگی‌شان است.

فقر روستاهایی پیامدهای مختلفی دارد که از آن جمله می‌توان به مهاجرت، از بین رفتن ظرفیت‌های بومی برای تأمین معیشت، برهم خوردن تعادل محیطی و غیره اشاره کرد. عموماً کاهش جمعیت و خالی شدن سکنه روستاها به وضعیت اقتصادی و تفاوت در استانداردهای زندگی بین مناطق روستایی و شهری نسبت و تقلیل داده می‌شود (یانگ^۴، ۲۰۱۳). در حالی که استانداردهای زندگی هم

1- Shen

2- Krantz

3- Chambers & Conway

4- Young

دارای مؤلفه‌های اقتصادی است و هم دارای مؤلفه‌های اجتماعی و هر چه تفاوت‌های اقتصادی و اجتماعی بین شهر و روستا بیشتر باشد، احتمال مهاجرت بیشتر از روستاها بیشتر می‌شود. کاهش جمعیت، به ویژه مهاجرت بزرگسالان جوان، علت اصلی کوچک شدن جوامع روستایی و اقتصادهای محلی است (چمپیون و شپرد^۱، ۲۰۰۶؛ لاک و همکاران^۲، ۲۰۱۱). در مقابل یکی از پیامدهای اصلی کاهش جمعیت روستایی، پایین آمدن سطح خدمات و تعطیلی مشاغل روستایی و به دنبال کاهش سرمایه اجتماعی است. با این شرایط، ماریپیچ انحطاط روستایی اجتناب‌ناپذیر است. همراه با خروج بزرگسالان جوان، نسبت جمعیت پیر باقی مانده در روستا افزایش می‌یابد و این مسئله باعث برهم خوردن تعادل و استقلال مبتنی بر اجتماع محلی آسیب می‌بیند. همانطور که روستائیان جوان و با استعداد به شهرها نقل مکان می‌کنند، ظرفیت اجتماع روستایی برای حفظ کارکردهای اساسی روستایی کاهش می‌یابد، توسعه‌ای که اغلب به عنوان به حاشیه رانده شدن جامعه از آن یاد می‌شود (لی و همکاران^۳، ۲۰۱۹).

نتایج تحقیقات متعدد گویای نقش ظرفیت و پتانسیل جوامع محلی در توفیق تامین معیشت پایدار روستایی است. نتایج تحقیق رکن‌الدین افتخاری و آقایی هیر (۱۳۸۶) نشان داد که از پنج عامل وضعیت طبیعی، فاصله تا مرکز بخش، جمعیت، اشتغال و باسوادی، عامل وضعیت طبیعی و جمعیت روستاها بیشترین همبستگی را با پایداری توسعه روستایی در منطقه هیر ادریبیل دارد. هاشمی و همکارانش (۱۳۹۰) در پژوهشی به این نتیجه رسیدند که در نواحی روستایی ایلام فرصت‌های مناسبی به صورت کشف نشده یا بلااستفاده وجود دارد که در صورت توسعه کارآفرینی و توجه به کارآفرینان روستایی می‌تواند منجر به توسعه فرصت‌های شغلی، شکوفایی اقتصادی و توسعه روستایی گردد. غفاری و صالحی (۱۳۹۲) در مطالعه شاخص‌های اجتماعی اقتصادی و تعیین میزان توسعه یافتگی نقاط روستایی چهارمحال و بختیاری به این نتیجه رسیدند که این روستاها علی‌رغم داشتن شرایط محیطی تقریباً همگن، با توجه به جایگاه و عملکرد متفاوت مکانی- فضایی از لحاظ میزان برخورداری و سطح توسعه یافتگی نیز تفاوت‌های قابل ملاحظه‌ای دارند و از سویی سطح برخورداری دهستان‌ها در هر یک از ابعاد اجتماعی- اقتصادی با یکدیگر برابر نیست. سجاسی قیداری و همکاران (۱۳۹۵) در مطالعه منابع معیشتی و سرمایه‌های پنج‌گانه به این نتیجه رسیدند که سهم دارایی اجتماعی در مقایسه با سایر دارایی‌ها در روستاهای تایباد بیشتر است که نشان از یکپارچگی، همبستگی و انسجام اجتماعی در بین روستاهای مورد مطالعه است. دارایی انسانی در رتبه آخر قرار می‌گیرد که نشان از مهاجرت نیروی‌های فعال و جوان روستایی است. دارایی فیزیکی، دارایی طبیعی، دارایی مالی، دارایی نهادی و دارایی انسانی به ترتیب در رتبه‌های بعدی قرار دارند. مطالعه زارعی و همکاران (۱۳۹۵) در خصوص سطح توسعه در شهرستان دشتی نشان داد که توسعه متوازن مناطق روستایی در این شهرستان مستلزم بازنگری در تخصیص منابع و امکانات، توزیع برابر فرصت‌ها و ارتقای کیفی خدمات در مناطق دور افتاده با هدف آمایش سرزمین است. زارعی (۱۳۹۵) برای دستیابی به توسعه اجتماعی مطلوب و تحقق رفاه نسبی در مناطق کمتر توسعه‌یافته، محروم و بسیار محروم استان هرمزگان را مستلزم بازنگری در وضعیت کنونی، برنامه‌ریزی برای افزایش کمی و کیفی منابع موجود، به‌کارگیری ظرفیت‌های جدید، سیاست‌گذاری‌های نوین اجتماعی و اتخاذ راهبرد عدالت اجتماعی در تخصیص هدفمند خدمات می‌داند. علوی‌زاده (۱۳۹۶) در مطالعه عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی و نقش آن در توسعه پایدار روستاهای استان ایلام به این نتیجه

1- Champion and Shepherd

2- Luck

3- Li

رسید که عامل اقتصادی، اثرگذارترین عامل بر کارآفرینی در محدوده مورد مطالعه است. در بعد اقتصادی، شاخص تسهیلات بانکی بالاترین رتبه را به خود اختصاص داد؛ همچنین نتایج نشان داد که کارآفرینی روستایی، یکی از زمینه‌های مناسب برای ایجاد اشتغال در بخش‌های کشاورزی و غیرکشاورزی است. رومیانی و همکارانش (۱۳۹۶) چهارده عامل را به عنوان عوامل مؤثر در نیازمندی‌های روستایی برای تحقق معیشت پایدار در شهرستان چرام شناسایی کردند. نیازهای زیرساختی و زیربنایی (تأسیسات و تجهیزات) و نیازهای بهداشتی و درمانی به عنوان مهم‌ترین عوامل مورد نیاز و امکانات ورزشی، تجاری و نیازهای آموزش زیست محیطی از نظر اهمیت در رتبه‌های بعدی قرار دارند. حیدری‌ساریان و عبدپور (۱۳۹۸) چهار مولفه کارآفرینی و تقویت زیرساخت اقتصادی، حمایت از طرف عرضه و اقدام مداخله‌ای دولت، تقویت سرمایه اجتماعی و توانمندسازی اجتماعی و مدیریت زیست محیطی و تقویت زیرساخت فیزیکی از مهم‌ترین عوامل بهبود معیشت پایدار از دیدگاه روستاییان تشخیص داده شدند. عیسی‌زهی و شریف‌زاده (۱۴۰۰) سرمایه‌های فیزیکی، مالی، اجتماعی، انسانی و محیطی را به ترتیب مهم‌ترین سرمایه‌های شهرستان سراوان عنوان کرده‌اند. آریون و همکاران (۱۴۰۱) نیز بین توسعه زراعت گلخانه‌ای با سرمایه طبیعی و افزایش درآمد، تنوع محصولات تولیدی و همچنین مؤلفه‌های اجتماعی و ارتقای مؤلفه‌های کالبدی خانوارهای روستایی رابطه معنادار مشاهده کردند.

پورتس^۱ (۲۰۰۱) در مطالعه خود به این نتیجه رسید که انسجام اجتماعی، اعتماد اجتماعی و نهادی و نبود تعارضات، نمایانگر توسعه اجتماعی در نواحی روستایی است. کاسا و اشتو^۲ (۲۰۱۴) در پژوهشی به این نتیجه رسیدند که سازمان‌های دولتی و سهام‌داران باید برای برطرف کردن نیازهای جامعه ورودا تلاش کنند تا بتوانند معیشت پایدار و توسعه روستایی ایجاد کنند. لی و همکاران^۳ (۲۰۲۰) بر اهمیت رابطه بین سرمایه‌های مختلف در تامین معیشت پایدار و کاهش فقر خرده مالکان تاکید دارند. نتایج آنها نشان داد که سرمایه روان‌شناختی می‌تواند به طور مؤثر عملکرد سرمایه انسانی و سرمایه فیزیکی را با اثرات مستقیم و غیرمستقیم ارتقا دهد. از نظر آنها سرمایه روان‌شناختی و انسانی تأثیرات قابل توجهی بر شاخص معیشت پایدار دارند. مایووا و فادزای^۴ (۲۰۲۰) در مطالعه پایداری معیشت کشاورزان هدف برنامه اصلاحات ارضی به این نتیجه رسیدند معیشت کشاورزانی که صرفاً به کار کشاورزی اشتغال داشتند پایدار نبود و معیشت این گروه علی‌رغم دریافت زمین، ناپایدارتر از کسانی بود در کنار کشاورزی به فعالیت‌های خارج از مزرعه اشتغال داشتند. وویسا و کومار^۵ (۲۰۲۱) با توجه به خطر افتادن معیشت تولیدکنندگان و کشاورزان قهوه در اتیوپی پیشنهاد کرده‌اند برای جلوگیری از انحراف کشاورزان به سمت کشت‌های جایگزین، مدل گردشگری قهوه سازگار با حفظ و بهبود معیشت توصیه کرده‌اند تا منطقه را به یک مقصد گردشگری خاص تبدیل کند.

همانگونه که ملاحظه شد ظرفیت و پتانسیل جوامع محلی و روستایی برای توسعه و تامین معیشت پایدار متفاوت است. این تفاوت ناشی از تفاوت‌های اقتصادی و سطح دسترسی آنها به دارایی‌ها و منابع معیشتی است. از جمله شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی می‌توان به مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی، سرمایه اجتماعی و غیره اشاره کرد. مشارکت به معنای شرکت کردن و انبازی

1- Portes

2- Kassa & Eshetu

3- Li

4- Mapuva & Fadzai

5- Woyesa & Kumar

کردن است (ساروخانی، ۱۳۷۰). از نظر پارسونز^۱، مشارکت اجتماعی فرآیندی آگاهانه، خلاقانه و همراه با اهداف خاصی است که در چهارچوب یک نظام اجتماعی رخ می‌دهد. پارسونز، عوامل مؤثر در مشارکت اجتماعی را فرهنگ (ارزش‌ها و هنجارها)، نظام اعتقادی افراد، تمایلات نیازی و اجتماعی کردن افراد می‌داند (رضادوست، ۱۳۸۸). شاخص دیگر در این زمینه همبستگی اجتماعی است. انسجام یا همبستگی اجتماعی احساس مسئولیت متقابل بین چند نفر یا چند گروه که از آگاهی و اراده برخوردار باشند و شامل پیوندهای انسانی و برادری بین انسان‌ها به طور کلی و حتی وابستگی متقابل حیات و منافع آنها باشد (نوابخش و همکاران، ۱۳۸۸). اعتماد اجتماعی نیز به منزله یک شاخص کلیدی در این ارتباط است. اعتماد، فرایند دگرگون شدن پیوندهای یک سویه به چند سویه است که در آن همبستگی بین افراد افزایش می‌یابد و علاقه آنها نسبت به یکدیگر فزونی می‌گیرد و راه را برای خودکنترلی هموار می‌سازد (نیوتن^۲، ۲۰۰۲). سازمان‌ها و نهادها مورد دیگری هستند که عملکرد آنها در چارچوب تعریف شده به روند توسعه پایدار و توسعه مناطق کمک می‌کند (علینی، ۱۳۷۹). سازمان‌ها و نهادها اعم از سازمان‌های مردم‌نهاد و سازمان‌های دولتی هرکدام متناسب با وظایف خود در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و کالبدی نوعی مدیریت را بر عهده دارند که در محیط روستا به روند تصویرگیری بهتر مدیریت منابع و محیط روستایی کمک می‌کند. از دیگر ملاک‌های سنجش توانایی مالی و وضعیت فقر در جوامع روستایی، درآمد (سو و همکاران^۳، ۲۰۱۹؛ اعظمی و شانازی^۴، ۲۰۲۰) و منابع درآمدی است. توزیع درآمد به توضیح چگونگی سهم افراد یک کشور از درآمد ملی می‌پردازد. به عبارتی توزیع درآمد درجه نابرابری موجود بین درآمد افراد یک کشور را توصیف می‌کند. وضعیت اشتغال‌زایی نیز به عنوان شاخص عمده دیگر که بخشی از میزان توانایی و قابلیت‌های روستا مربوط به این عامل است. بنابراین ایجاد و توسعه فرصت‌های اشتغال در نواحی روستایی از حجم عظیم مهاجرت‌های روستا- شهری کاسته و موجبات رونق اقتصاد روستایی را فراهم می‌سازد. دسترسی به اعتبارات (داگوما و هان^۵، ۲۰۱۸؛ لین و همکاران^۶، ۲۰۱۹) با شرایط مناسب نیز از شاخص‌های مهم برای تعیین توانمندی روستاها است. شاخصی که نشان دهنده میزان دسترسی خانوارهای روستایی به ویژه خانوارهای فقیر به اعتبارات در یک دوره مشخص است (بانک جهانی، ۲۰۰۸). این اعتبارات، به مانند پنجره‌ای، افقی از فرصت‌های شغلی را برای جوامع روستایی نمایان می‌سازند (سانیانگ و هوانگ^۷، ۲۰۰۸). آموزش و ارتقا مهارت روستائیان نیز یکی دیگر از عوامل اساسی و مهم در پایداری توسعه روستایی است (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۴). آموزش، توانایی انسان را در امر تولید بالا می‌برد؛ زیرا در تولید، عامل انسانی و کیفیت آن، اساس توسعه به شمار می‌رود (پاپزن و همکاران، ۱۳۹۰). رئوس کلی این شاخص‌ها در شکل ۱ آمده است.

1- Parsons

2- Newton

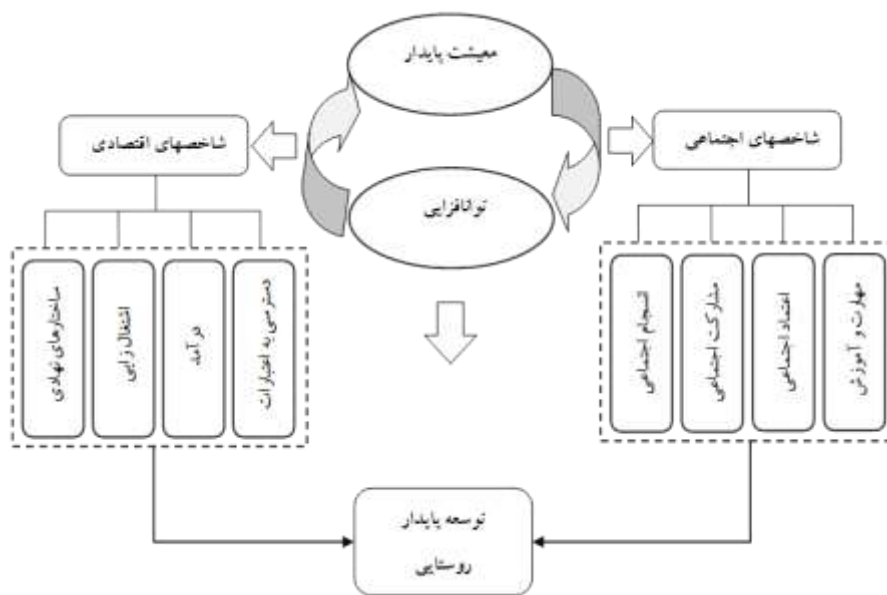
3- Su

4- Aazami & Shanazi

5- Duguma & Han

6- Lin

7- Sanyang and Huang

شکل ۱. مدل مفهومی

(مأخذ: یافته‌های پژوهش)

در سال‌های اخیر بنیاد علوی در طرحی با عنوان «طرح آبادانی و پیشرفت جوامع محلی» تلاش دارد تا بر تکیه بر رویکرد معیشت پایدار روستایی به ارتقا و بهبود معیشت روستاییان کمک نماید. یکی از مناطق هدف این طرح روستاهای شهرستان ملکشاهی در ایلام است. شهرستان ملکشاهی علی‌رغم برخورداری از منابع طبیعی مناسب، هنوز با مشکلات عمده‌ای در تأمین معیشت برخوردار است. به طوری که این امر باعث افزایش مهاجرت و کاهش جمعیت مناطق روستایی این شهرستان شده است. این در حالی است که جمعیت ساکن در این منطقه هنوز با مشکلات عدیده‌ای در تأمین معیشت روبرو هستند و هنوز بخش بزرگی از فعالیت‌های اقتصادی منطقه به صورت کاملاً سنتی انجام می‌شود. به عنوان مثال دامداری که شغل اصلی جوامع روستایی شهرستان ملکشاهی است کاملاً متکی بر محیط‌زیست و مراتع این شهرستان است و چنانچه اختلالی در فرایند چرای دام ایجاد شود زندگی و حیات بخش بزرگی از دامداران با چالش جدی روبرو خواهد شد. اگر چه در سال‌های گذشته حمایت‌ها و برنامه‌های مداخله‌ای متعددی از سوی نهادها و سازمان‌های ذی‌ربط برای بهبود وضعیت این منطقه انجام شده ولی هیچ یک از این برنامه‌ها علی‌رغم تخفیف موانع تأمین نیازهای اساسی، هنوز نتوانسته‌اند تغییر قابل توجهی در وضعیت معیشت این منطقه ایجاد نمایند. چرا که اکثر مداخلات انجام شده نه از جنس توانمندسازی بلکه از نوع حمایت‌های مستقیم بوده است. اما بدیهی است که همه روستاها از شرایط اجتماعی، اقتصادی، طبیعی و غیره یکسانی برخوردار نیستند و علی‌رغم اشتراکات فرهنگی و معیشتی، از حیث میزان وابستگی به منابع خاص معیشتی، کیفیت و کمیت نیروی انسانی، زیرساخت‌های آموزشی، نوع و کیفیت زمین و مرتفع، میزان دسترسی به منابع آبی و غیره، دارای تفاوت‌های قابل توجهی با یکدیگر هستند. این تفاوت‌ها باعث شده است تا میزان و نوع وابستگی آنها به منابع معیشتی باعث ایجاد تفاوت‌هایی در بخش‌ها و روستاهای مختلف این شهرستان نسبت به ظرفیت و پتانسیل رشد و توسعه شود. با توجه به اینکه در رویکرد معیشت پایدار روستایی، شناخت منابع و سرمایه‌های اجتماعی، اقتصادی، مادی، طبیعی و انسانی از اهمیت زیادی برخوردار است. در این مقاله تلاش شده است بر اساس

شاخص‌های اجتماعی اقتصادی روستاهای شهرستان ملکشاهی تحلیل و رتبه‌بندی شده و به خوشه‌هایی مختلفی دسته‌بندی شود تا متولیان امر به شناخت از این تفاوت‌ها و ویژگی‌های هر طبقه رویکرد مناسبی برای توسعه این روستاها اتخاذ نمایند.

مواد و روش‌ها

این مقاله با روش توصیفی تحلیلی و با اتکا به مطالعات میدانی در قالب پیمایش، روستاهای شهرستان ملکشاهی را از منظر شاخص‌های اجتماعی اقتصادی مورد بررسی قرار داده است تا یک رتبه‌بندی از این حیث ارائه شود. جامعه آماری شامل ساکنان بالای ۱۶ سال روستاهای شهرستان ملکشاهی است. حجم نمونه ۵۸۰ نمونه است که از طریق فرمول کوکران محاسبه شده است. روش نمونه‌گیری، نمونه‌گیری سهمیه‌ای و انتخاب نمونه‌ها به صورت تصادفی است. نمونه‌ها به شرح جدول زیر در روستاها توزیع شده است.

جدول ۱. مشخصات جمعیتی روستاهای شهرستان ملکشاهی

بخش	دهستان	آبادی	خانوار	حجم نمونه
مرکزی	چمزئ	چم انار سفلی	۶۷	۲۰
		پل شکسته	۲۷	۲۰
		قرچیلیگان	۳۰	۲۰
		گنبدپیرمحمد	۴۳۶	۴۰
		طالقانی	۴۲	۲۰
		پاریاب	۴۳	۲۰
		درگه	۲۵	۲۰
		شهیدکشوری	۴۸	۲۰
		میان تنگ	۱۱۷	۳۲
		وری علی نظر	۵۸	۲۰
شوهان	شوهان	توت خوشادول	۲۴	۲۰
		چشمه پهن	۶۴	۲۰
		دول کیود	۵۷	۲۰
		نادرآباد	۵۱	۲۰
		گراب	۲۶	۲۰
		بلوطستان	۲۰	۱۰
		چشمه باریک	۳۲	۲۰
		سراب کلک	۵۳	۲۰
		سیابدرویش	۲۴	۱۰
		کلک نقی	۹۰	۲۰
گچی	گچی	اما	۴۳	۲۰
		انجیر	۲۵	۱۸
		باولگ	۱۶۱	۳۰
		بوستانه	۲۸	۲۰
		قلعه جوق	۳۷۱	۴۰
کبیرکوه	کبیرکوه	گل گل سفلی	۲۸	۲۰
		گل گل علیا	۲۸	۲۰
		کل	۲۰۱۸	۵۸۰

مأخذ: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵

ابزار گردآوری داده‌ها در این پژوهش، پرسش‌نامه محقق ساخته است و داده‌ها از طریق حضور میدانی و از طریق مصاحبه در بهار ۱۳۹۹ گردآوری شده است. ابزار دیگری که البته در امر تحلیل در این بررسی مورد توجه قرار گرفت، مدل تاپسیس^۱ برای رتبه‌بندی نهایی روستاها بر اساس شاخص‌های فوق است. مدل تاپسیس توسط هوانگ و یون در سال ۱۹۸۱ پیشنهاد شد. این مدل یکی از بهترین مدل‌های تصمیم‌گیری چند شاخصه می‌باشد. اساس این تکنیک بر این مفهوم استوار است که گزینه انتخابی بایستی کمترین فاصله را با راه‌حل ایده‌آل مثبت (بهترین حالت ممکن) و بیشترین فاصله را با ایده‌آل منفی (بدترین حالت ممکن) داشته باشد. مراحل انجام مدل تاپسیس عبارتند از: تشکیل ماتریس شاخص‌ها، رفع اختلاف مقیاس شاخص‌ها، محاسبه وزن برای شاخص‌ها یا معیارها، شناسایی راه-حل‌های ایده‌آل و غیرایده‌آل، محاسبه فاصله هر شاخص نسبت به راه‌حل ایده‌آل و غیرایده‌آل، محاسبه نزدیکی نسبی تا راه‌حل ایده‌آل، مرتب کردن گزینه‌ها بر اساس مقدار C^+ (کلانتری، ۱۳۹۱). پس از رتبه‌بندی روستاها، نتایج حاصل از مدل تاپسیس در قالب نقشه در GIS ارائه و نتایج آن تحلیل شد.

جدول ۲. شاخص‌ها و معرف‌های سنجش توان‌افزایی در روستاهای شهرستان ملکشاهی

آلفای کرونباخ	معرف‌ها	شاخص‌ها
۰/۷۸۵	مشارکت در طرح‌های عمرانی روستا	مشارکت اجتماعی
	مشارکت در فعالیت‌های خیریه روستا	
	مشارکت زنان در امور روستا	
۰/۷۹۰	تعامل متقابل مسئولین و مردم.	انسجام اجتماعی
	احترام به بزرگ‌ترها و ریش‌سفیدان	
	ارتباط و تعامل مردم با یکدیگر در مواقع مشکلات و گرفتاری	
۰/۷۳۵	اعتماد به:	اعتماد اجتماعی
	اعضای خانواده	
	آشنایان و دوستان	
	افراد طایفه	
۰/۶۸۸	مردم روستا	ساختارهای حمایتی
	مسئولین سازمان‌های دولتی و غیرانتفاعی	
	میزان فعالیت‌های سازمان‌ها و نهادهای دولتی و غیردولتی در روستا	
۰/۶۷۸	میزان رضایت از سازمان‌ها و نهادهای دولتی و غیردولتی در روستا	درآمد
	منابع درآمدی خانوار	
۰/۷۱۵	درآمد ماهیانه	درآمد و اشتغال
	رضایت از درآمد	
	ثبات و پایداری شغلی	
۰/۶۴۵	همخوانی هزینه‌ها با درآمد	دسترسی به اعتبارات
	نگرش به اشتغال بانوان.	
	امکان دریافت وام قرض‌الحسنه	
۰/۷۳۴	ضمانت وام	مهارت و آموزش
	سرمایه‌گذاری در خارج از روستا	
	منابع تأمین سرمایه	
۰/۷۳۴	دسترسی به کارشناسان مرتبط با شغل	میزان توانایی انتقال مهارت به دیگران
	انواع مهارت‌های افراد	
	میزان توانمندی در ایجاد شغل و درآمدزایی	

^۱- Topsis (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution)

برای محاسبه ضریب تاپسیس مراحل زیر انجام شده است (اصغریور، ۱۳۸۵):

۱- تبدیل هر ارزش از لایه به یک ارزش بی‌مقیاس با استفاده از روش نرم برای فراهم کردن امکان مقایسه لایه‌ها

(۱)

$$V_{ij} = \frac{X_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m X_{ij}^2}}$$

۲- ضرب هر ارزش از لایه لاستاندارد شده (V_{ij}) در وزن متناظر بر آن

۳- تعیین راه‌حل ایده‌آل (V_j^+) با تعیین ارزش حداکثر و تعیین راه‌حل ایده‌آل منفی (V_j^-) با تعیین ارزش حداقل برای هرک

از لایه‌های استاندارد شده وزنی

۴- محاسبه اندازه فاصله هر گزینه از ایده‌آل و ایده‌آل منفی

(۲)

$$d_i^+ = \left\{ \sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^-)^2 \right\}^{0.5}$$

$$d_i^- = \left\{ \sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^+)^2 \right\}^{0.5}$$

۵- محاسبه نزدیکی نسبی تا راه‌حل ایده‌آل به طوری که $0 \leq cl_i^+ \leq 1$ باشد. بر این اساس هر چه اندازه یک گزینه به نقطه

ایده‌آل نزدیک‌تر باشد cl_i^+ به سمت ۱ میل می‌کند و بالعکس.

(۳)

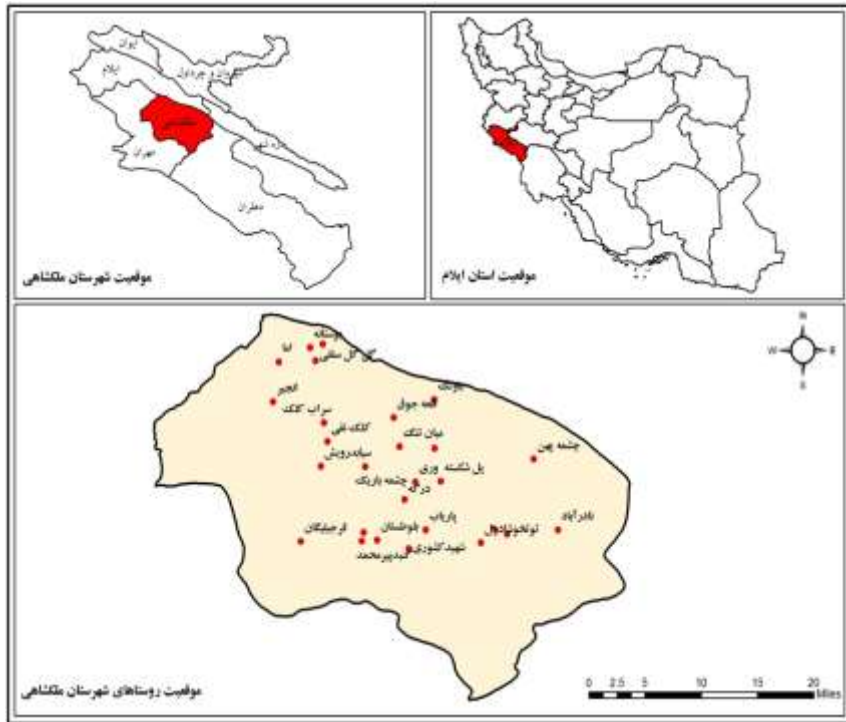
$$cl_i^+ = \frac{d_i^-}{(d_i^+ + d_i^-)}$$

استان ایلام در غرب ایران واقع شده و دارای هفت شهرستان است. مرکز شهرستان ملکشاهی شهر ارکواز است. جمعیت شهرستان

حدود ۲۰۹۸۳ نفر است که ۱۴۸۵۶ نفر آن یعنی حدود ۷۰ درصد در مناطق شهری و ۶۱۲۷ نفر یعنی حدود ۳۰ درصد در ۲۷ نقطه روستایی

سکونت دارند (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). این شهرستان دارای دو بخش مرکزی و گچی و چهار دهستان به نام‌های گچی، شوهان، کبیرکوه

و چمزی است. نقشه زیر موقعیت شهرستان و روستاهای شهرستان ملکشاهی را نشان می‌دهد.

شکل ۲. موقعیت روستاهای شهرستان ملکشاهی در استان ایلام

مأخذ: یافته‌های پژوهش

یافته‌ها

یافته‌های حاصل از پیمایش در دو قسمت ارائه شده است: قسمت اول وضعیت شاخص‌های اجتماعی اقتصادی توان‌افزایی و قسمت دوم مربوط به وضعیت روستاهای شهرستان ملکشاهی از منظر شاخص‌های توان‌افزایی با بهره‌گیری از مدل تاپسیس است. همان‌طور که جدول شماره ۳ آمده است شاخص انسجام اجتماعی با ۳/۹۷ دارای بیشترین مقدار میانگین در روستاهای شهرستان ملکشاهی است. مشارکت اجتماعی و اعتماد اجتماعی در رتبه دوم قرار داشته و شاخص مهارت و آموزش نیز در رتبه‌های بعدی قرار دارند.

جدول ۳. وضعیت شاخص‌های توان‌افزایی در شهرستان ملکشاهی

شاخص‌ها	اصلاً	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	میانگین
فراوانی	۱۸	۸۶	۱۵۴	۱۸۹	۱۱۰	۲۲	۲/۶۱
مشارکت	۳/۱	۱۴/۹	۲۶/۶	۳۲/۶	۱۹/۰	۲/۸	۲/۶۱
فراوانی	۲	۲۰	۶۶	۵۲	۲۰۶	۲۳۳	۳/۹۷
انسجام	۰/۳	۲/۵	۱۱/۴	۹/۰	۳۵/۶	۴۰/۲	۳/۹۷
فراوانی	۲۲	۶۲	۱۶۶	۲۱۶	۸۳	۲۴	۲/۶۱
اعتماد	۳/۸	۱۰/۸	۲۹/۰	۳۷/۷	۱۴/۵	۴/۲	۲/۶۱
فراوانی	۵۷	۱۷۱	۱۶۹	۹۰	۸۴	۷	۱/۹۸
ساختار حمایتی	۹/۹	۲۹/۶	۲۹/۲	۱۵/۶	۱۴/۵	۱/۲	۱/۹۸
فراوانی	۹۸	۱۹۸	۱۱۹	۱۳۹	۱۹	۶	۱/۶۶
درآمد	۱۶/۹	۳۴/۲	۲۰/۶	۲۴/۰	۳/۳	۱/۰	۱/۶۶
فراوانی	۷۱	۲۱۳	۱۷۲	۸۰	۳۸	۴	۱/۶۸
اشتغال	۱۲/۳	۳۶/۹	۲۹/۸	۱۳/۸	۶/۶	۰/۷	۱/۶۸
فراوانی	۱۰۶	۱۵۹	۱۴۱	۱۱۵	۵۴	۴	۱/۷۷
اعتبارات	۱۸/۳	۲۷/۵	۲۴/۴	۱۹/۹	۹/۳	۰/۷	۱/۷۷
فراوانی	۷۰	۸۴	۷۰	۲۰۳	۱۲۳	۲۹	۲/۵۴
مهارت	۱۲/۱	۱۴/۵	۱۲/۱	۳۵/۱	۲۱/۲	۵/۰	۲/۵۴

مأخذ: یافته‌های پژوهش

برای تعیین وضعیت کلی و نهایی روستاها، کلیه متغیرهای مورد بررسی از طریق تاپسیس تجمیع شده‌اند. میانگین هر روستا در شاخص‌ها به عنوان شاخص هر روستا و به عنوان ماتریس خام در نظر گرفته شده است. نتایج به دست آمده در جدول ۴ ارائه شده است.

جدول ۴. ماتریس داده‌های خام (ماتریس تصمیم‌گیری)

مشارکت اجتماعی	انسجام اجتماعی	اعتماد اجتماعی	اشتغال	درآمد	ساختارهای حمایتی	مهارت و آموزش	دسترسی به اعتبارات	
۲/۶۰	۴/۷۰	۳/۲۰	۱/۴۰	۰/۸۰	۱/۵۰	۲/۱۰	۱/۵۰	گل گل سفلی
۲/۵۳	۴/۷۳	۳/۰۰	۱/۱۳	۱/۰۰	۱/۰۷	۱/۷۳	۱/۰۷	باولک
۲/۶۰	۳/۷۵	۲/۷۸	۱/۶۰	۱/۵۰	۲/۰۰	۲/۳۰	۱/۹۵	قلعه جوق
۲/۹۴	۴/۶۳	۳/۲۵	۱/۳۹	۱/۲۵	۱/۵۸	۲/۶۳	۱/۲۵	میان تنگ
۲/۱۰	۴/۳۰	۲/۷۰	۱/۱۰	۰/۷۰	۱/۴۰	۲/۵۰	۱/۶۰	کلک نقی
۲/۰۰	۳/۱۱	۲/۶۸	۱/۳۳	۱/۲۰	۱/۵۲	۱/۳۴	۱/۸۴	سیاب درویش
۱/۴۰	۴/۰۰	۲/۲۵	۲/۰۰	۱/۰۰	۲/۲۰	۲/۴۰	۱/۴۰	بلوطستان
۰/۵۰	۲/۸۱	-/۶۰	۱/۰۰	۱/۶۰	۱/۱۴	۲/۲۳	۱/۴۴	چشمه پهن
۱/۷۰	۳/۸۰	۲/۳۰	۱/۵۰	۱/۸۰	۱/۸۰	۲/۵۰	۲/۴۰	خوشادول
۱/۷۰	۳/۴۰	۲/۳۰	۱/۸۰	۲/۲۰	۲/۳۰	۳/۲۰	۱/۹۰	توت خوشادول
۱/۱۰	۳/۰۸	۱/۴۰	۱/۷۰	۱/۶۶	۱/۶۸	۲/۲۱	۱/۵۰	شهید کشوری
۲/۳۱	۳/۷۰	۲/۲۱	۱/۶۰	۲/۳۰	۲/۴۱	۳/۰۰	۲/۲۰	طالقانی
۲/۶	۳/۶۲	۲/۷۰	۱/۶۰	۱/۵۰	۱/۹۱	۲/۲۲۵	۱/۹۴	گنبد پیرمحمد
۲/۲۰	۴/۲۰	۲/۲۰	۱/۸۰	۱/۷۰	۲/۰۰	۳/۴۰	۱/۹۰	چم انار سفلی
۱/۷۰	۳/۷۰	۱/۷۰	۱/۱۰	۱/۳۰	۱/۲۰	۲/۳۰	-/۶۰	پاریاب
۳/۸۹	۴/۹۱	۳/۹۵	۲/۱۷	۲/۱۶	۲/۷۵	۲/۶۲	۳/۱۴	وری علی نظر
۲/۵۱	۲/۲۱	۱/۹۱	۱/۵۰	۱/۸۰	۱/۵۵	۲/۱۱	۱/۸۹	درگه
۲/۰۵	۲/۵۳	۱/۴۴	۱/۹۰	۱/۸۰	۱/۸۹	۲/۰۱	۱/۲۱	پل شکسته
۲/۱۰	۳/۰۸	۲/۲۲	۱/۲۰	۲/۵۰	۱/۷۸	۲/۶۶	۱/۸۰	قرجلیگان
۳/۵۰	۳/۱۰	۳/۲۰	۱/۶۰	۱/۶۰	۲/۱۰	۱/۷۰	۱/۶۰	گراب
۳/۸۹	۴/۴۴	۳/۷۴	۱/۷۲	۱/۷۰	۲/۲۱	۲/۴۲	۲/۲۲	انجیر
۳/۹۵	۴/۳۷	۳/۳۲	۱/۱۱	۱/۸۹	۱/۷۴	۲/۲۶	۱/۷۴	گل گل علیا
۳/۳۰	۳/۴۱	۳/۱۰	۲/۸۱	۲/۰۰	۳/۰۱	۲/۳۲	۱/۷۱	بوستانه
۳/۹۰	۴/۸۰	۳/۸۰	۲/۰۰	۱/۹۰	۲/۶۵	۲/۶۰	۳/۱۲	سراب کلک
۳/۳۱	۳/۵۰	۳/۰۵	۱/۸۰	۱/۶۰	۱/۸۴	۲/۲۱	۱/۳۰	اما
۲/۶۰	۴/۵۰	۲/۳۰	۲/۱۰	۱/۷۰	۲/۶۰	۲/۶۰	۲/۶۰	چشمه باریک
۲/۱۲	۳/۰۲	۲/۱۵	۲/۰۴	۱/۴۰	۱/۸۴	۲/۳۳	۱/۹۰	نادرآباد
۲/۳۹	۳/۷۶	۲/۵۷	۱/۶۳	۱/۶۱	۱/۹۱	۲/۳۷	۱/۸۰	کل

مأخذ: یافته‌های پژوهش

همان‌طور که در جدول فوق آمده است از بین شاخص‌های اجتماعی اقتصادی مورد بررسی شاخص انسجام اجتماعی با میانگین ۳/۷۶ بالاترین میانگین را دارا است. بعد از آن اعتماد اجتماعی با میانگین ۲/۵۷، مشارکت اجتماعی با میانگین ۲/۳۹، مهارت و آموزش با میانگین ۲/۳۷، ساختارهای حمایتی با میانگین ۱/۹۱، دسترسی به اعتبارات با میانگین ۱/۸۰، امکان اشتغال و اشتغال‌زایی با ۱/۶۳ و درآمد با میانگین ۱/۶۱ در رتبه‌های بعدی قرار دارد.

بر اساس فرایند مدل تاپسیس میزان Cl_i برای تعیین سطح توانمندی روستاهای شهرستان ملکشاهی محاسبه شد که نتایج آن در جدول ۵ ارائه شده است.

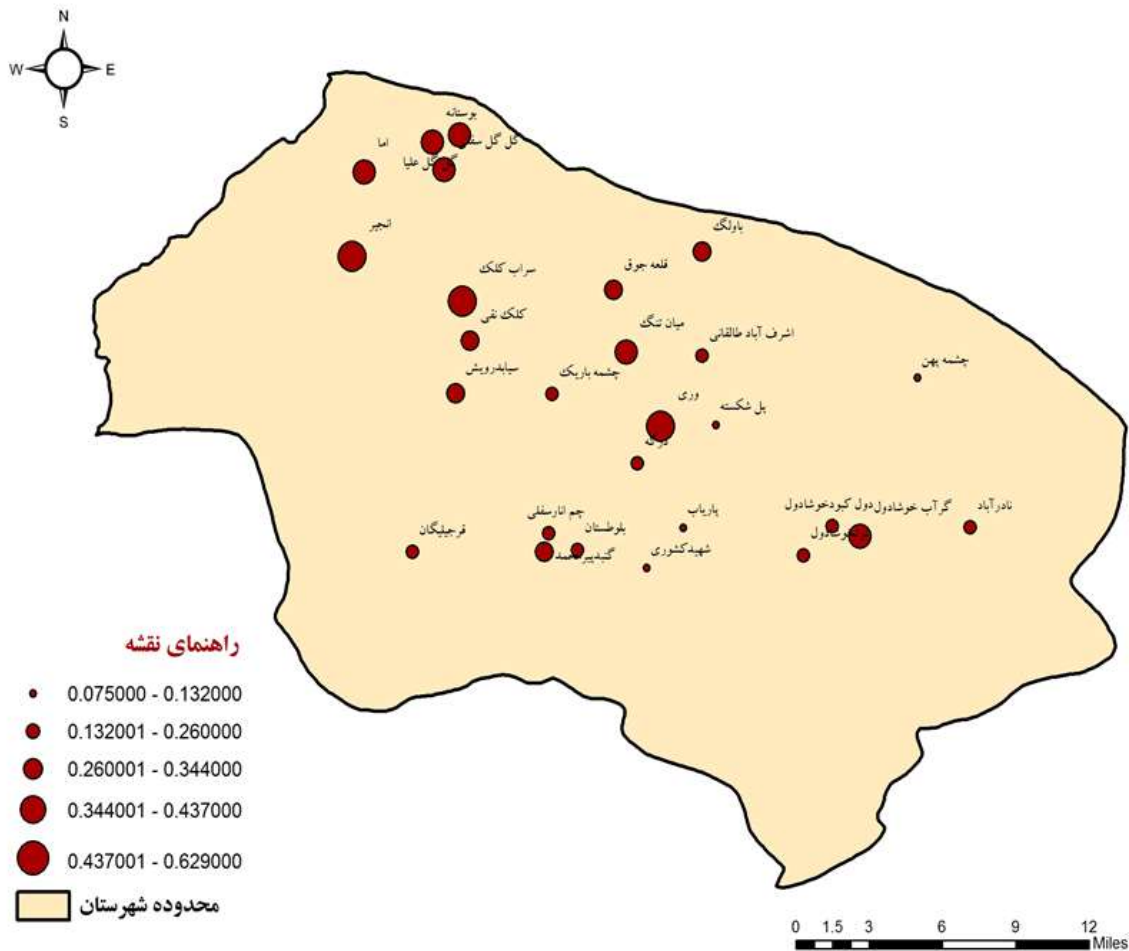
جدول ۵. محاسبه مقدار Cl_i و رتبه‌بندی نهایی

روستا	$di+$	$di-$	ضریب تاپسیس (Cl_i)	گروه‌ها
وری علی نظر	-/۶۸۰	۱/۱۵۶	-/۶۲۹	
سراب کلک	-/۷۶۶	۱/۰۷۳	-/۵۸۳	گروه اول
انجیر	-/۸۱۵	۱/۰۱۲	-/۵۵۴	

	۰/۴۳۷	۰/۸۰۵	۱/۰۳۷	گل گل علیا
	۰/۴۰۹	۰/۷۴۷	۱/۰۸۱	میان تنگ
گروه دوم	۰/۴۰۵	۰/۷۴۲	۱/۰۸۸	گراب
	۰/۴۰۵	۰/۷۵۰	۱/۱۰۱	بوستانه
	۰/۳۹۵	۰/۷۲۶	۱/۱۱۳	گل گل سفلی
	۰/۳۷۰	۰/۶۷۶	۱/۱۵۰	اما
	۰/۳۴۴	۰/۶۳۵	۱/۲۱۱	باولک
	۰/۳۳	۰/۵۷۱	۱/۲۵۵	قلعه جوق
گروه سوم	۰/۲۹۷	۰/۵۴۳	۱/۲۸۵	گنبد پیرمحمد
	۰/۲۸۱	۰/۵۱۶	۱/۳۱۷	کلک نقی
	۰/۲۷۸	۰/۵۰۸	۱/۳۱۹	سیاب درویش
	۰/۲۶۰	۰/۴۹۳	۱/۴۰۲	چشمه باریک
	۰/۲۴۴	۰/۴۵۶	۱/۴۱۵	توت خوشادول
	۰/۲۴۱	۰/۴۵۷	۱/۴۲۶	طالقانی
گروه چهارم	۰/۲۳۴	۰/۴۳۵	۱/۴۲۳	خوشادول
	۰/۲۲۸	۰/۴۲۶	۱/۴۴۵	چم انار سفلی
	۰/۲۲۷	۰/۴۲۶	۱/۴۵۰	قرجلیگان
	۰/۲۱۰	۰/۳۸۶	۱/۴۵۰	بلوستان
	۰/۲۰۷	۰/۳۸۳	۱/۴۶۸	نادرآباد
	۰/۱۷۹	۰/۳۳۷	۱/۵۴۰	درگه
	۰/۱۳۲	۰/۲۵۱	۱/۶۴۸	پل شکسته
گروه پنجم	۰/۱۱۸	۰/۲۱۸	۱/۶۲۱	پاریاب
	۰/۱۱۵	۰/۲۱۶	۱/۶۶۴	شهید کشوری
	۰/۰۷۵	۰/۱۴۶	۱/۷۹۴	چشمه پهن

مأخذ: یافته‌های پژوهش

همان‌طور که جدول ۵ آمده است روستاها بر اساس ضریب نهایی تاپسیس دسته‌بندی شده است: گروه یک: روستاهای وری علی‌نظر، سراب کلک و انجیر؛ گروه دوم: روستاهای گل‌گل علیا، میان‌تنگ، گراب، بوستانه، گل‌گل سفلی و اما؛ گروه سوم: روستاهای باولک، قلعه‌جوق، گنبد پیرمحمد، کلک نقی، سیاب‌درویش و چشمه‌باریک؛ گروه چهارم: روستاهای توت‌خوشادول، طالقانی، خوشادول، چم‌انار سفلی، قرجلیگان، بلوستان، نادرآباد و درگه؛ گروه پنجم: روستاهای پل‌شکسته، پاریاب، شهید کشوری و چشمه پهن. در نهایت ضرایب مدل تاپسیس وارد نرم‌افزار GIS شده و خروجی سطح‌بندی روستاهای شهرستان ملکشاهی در قالب نقشه به شکل زیر ارائه شده است.

شکل ۳. خروجی مدل تاپسیس سطح‌بندی روستاهای ملکشاهی با تکیه بر شاخص‌های توان‌افزایی

مأخذ: یافته‌های پژوهش

بحث و نتیجه‌گیری

نتایج مدل تحلیلی تاپسیس نشان داد که روستاهای شهرستان ملکشاهی از نظر ظرفیت و پتانسیل توسعه دارای سطوح متفاوتی هستند. نتایج به دست آمده نشان داد که روستاهای شهرستان ملکشاهی در شاخص انسجام اجتماعی دارای وضعیت بهتری نسبت به سایر شاخص‌ها هستند. در کنار انسجام اجتماعی سایر شاخص‌های اجتماعی مانند مشارکت اجتماعی، اعتماد، مهارت و آموزش نیز وضعیت مناسبی دارند. اما وضعیت شاخص‌های اقتصادی مثل ساختارهای حمایتی، درآمد، اشتغال و دسترسی به اعتبارات چندان مناسب نیست. بنابراین می‌توان گفت وضعیت شاخص‌های اجتماعی در روستاهای شهرستان ملکشاهی به مراتب بهتر و مناسب‌تر از شاخص‌های اقتصادی است. بر این اساس روستاهای وری‌علی نظر، سراب کلک و انجیر در دسته اول به لحاظ ظرفیت و پتانسیل توسعه قرار داشته و نشان از آن دارد که وضعیت شاخص‌های اجتماعی اقتصادی در این روستاها در سطح نسبتاً مناسبی قرار دارد. بررسی ویژگی‌های این روستا نشان می‌دهد که بخش بزرگی از اهالی این روستاها کوچ‌رو هستند و ۷ ماه از سال را در ملکشاهی و ۵ ماه از سال را نیز در شهرستان مهران ساکن هستند. عموماً مشارکت در امور روستا، انسجام اجتماعی و اعتماد اجتماعی در بین روستاهای با جمعیت کوچ‌رو و عشایر به دلیل نزدیکی و صمیمیت اهالی با یکدیگر مناسب است. اگر چه انتظار می‌رود این روستاها در شاخص‌های اقتصادی وضعیت مناسبی نداشته باشند ولی اتفاقاً با توجه به دامدار بودن اهالی این روستاها، اکثر افراد به نوعی در نظام تولید خانوادگی به کار اشتغال دارند و از درآمد مناسبی نیز برخوردار هستند. با توجه به انسجام بالا و اعتماد اهالی به یکدیگر در صورت لزوم به راحتی ضمانت یکدیگر را قبول می‌کنند. هر چند دسترسی به اعتبارات بانکی و حتی تقاضای تسهیلات بانکی در این روستاها بسیار پایین است. مهم‌ترین مهارت این افراد دامداری است و به طور سنتی، توانایی انتقال این مهارت به دیگران در این گروه نسبتاً بالاست. در گروه دوم روستاهای گل‌گل علیا، میان‌تنگ، گراب، بوستانه، گل‌گل سفلی و اما قرار دارند. مهم‌ترین ویژگی این روستاها فصلی بودن ساکنان این روستاها است. البته بر خلاف دسته اول که اکثریت جمعیت کوچ‌رو هستند، ساکنان این روستاها در مشاغل اداری و دولتی اشتغال دارند؛ به طوری که بالاترین نرخ اشتغال در مشاغل اداری و دولتی (به نسبت جمعیت) متعلق به این روستاها است. ولی با وجود این روحیات و تعلقات طایفه‌ای در آنها نسبت بالاست و بالا بودن روحیه و تعلقات طایفه‌ای باعث تقویت مشارکت، انسجام و اعتماد اجتماعی بین آنها شده است. همین امر باعث شده است تا میزان دریافت تسهیلات در این گروه نسبت به سایر گروه‌ها بیشتر باشد. همچنین پیوندهای خویشاوندی و طایفه‌ای در این گروه بالا بوده و در مواقع مختلف به تصمیمات ریش‌سفیدان و بزرگان طایفه احترام می‌گذارند. در دسته سوم روستاهای باولگ، قلعه‌جوق، گنبد پیرمحمد، کلک نقی و سیاب‌درویش قرار گرفتند. غیر از روستای سیاب‌درویش که جمعیت نسبتاً کمی دارد ویژگی اصلی بقیه روستاها پر جمعیت بودن آنها است؛ به طوری که این سه روستا از روستاهای پرجمعیت شهرستان ملکشاهی هستند. جمعیت بالا باعث شده است تا این روستاها نسبت به سایر روستاها در مرکز توجه مسئولان شهرستان قرار داشته باشند. اهالی روستاهایی که در این گروه قرار گرفته‌اند (به جزء سیاب‌درویش و کلک نقی) کمتر کوچ‌رو بوده و تقریباً بیشتر اهالی روستا تمام طول سال در روستا سکونت دارند. به همین دلیل پیوندهایی طایفه‌ای به دلیل وجود تعارض منافع در این سه روستا کم‌رنگ است. روستاهای کلک نقی و سیاب‌درویش علی‌رغم اینکه دامدار بوده و کوچ‌رو هستند ولی اختلافات نسبتاً قابل توجهی بین طایفه‌های ساکن روستا وجود دارد. این اختلافات باعث ایجاد تعارض در بین ساکنان و کاهش انسجام اجتماعی در بین آنها شده است. در دسته چهارم روستاهای چشمه باریک، توت‌خوشادول، طالقانی،

خوشادول، چمانار سفلی، قرچلیگان، بلوستان، نادرآباد، درگه قرار دارند. این روستاها اغلب جمعیت نسبتاً پایینی دارند و شغل اکثریت ساکنان گله‌داری است و همواره بین مهران و ملکشاهی در کوچ هستند و تعداد ماه‌هایی که در سال در روستا سکونت دارند محدود و اندک است. فاصله نسبتاً قابل توجه این روستاها با مرکز شهرستان باعث شده است معمولاً دور از توجه نهادهای دولتی قرار داشته و در جذب بودجه و توسعه زیرساخت‌ها از سایر روستاها عقب‌تر باشند. در دسته پنجم نیز روستاهای پل شکسته، پاریاب، شهید کشوری و چشمه‌پهن واقع شده‌اند. روستای پل شکسته از روستاهایی که در سال‌های قبل به کلی خالی از سکنه شده بود ولی در سال‌های اخیر برخی از خانوارها به روستا مراجعت کرده‌اند. خانوارهای مراجعت کرده به روستا را می‌توان در دو گروه کلی طبقه‌بندی کرد: گروهی که در مشاغل اداری و دولتی اشتغال دارند و صرفاً از خانه خود در روستا به عنوان تفرجگاه و در تعطیلات استفاده می‌کنند و روستا بیشتر جنبه تفریحی برای ایشان دارد. دسته دیگر دامدار هستند و به گله‌داری اشتغال دارند. این گروه غیر از مواقعی که برای تأمین چراگاه به مهران می‌روند در روستا ساکن هستند و از مراتع روستا برای چرای دام‌های خود استفاده می‌کنند. این دو دستگی باعث ایجاد اختلاف و رقابت بین آنها شده و انسجام اجتماعی را در روستا کاهش داده است.

همانطور که نتایج نشان داد روستاهای ملکشاهی در دسترسی به منابع معیشتی و شاخص‌های اجتماعی اقتصادی دارای تفاوت-های بنیادی با یکدیگر هستند. نکته‌ای که در پژوهش‌های غفاری و صالحی (۱۳۹۲)، سجاسی قیداری و همکاران (۱۳۹۵)، زارعی و همکاران (۱۳۹۵) و حیدری ساریان و عبدپور (۱۳۹۸) در سایر مناطق روستایی کشور نیز مورد تأکید قرار گرفته است. مهمترین نقطه قوت روستاهای شهرستان ملکشاهی مشارکت اجتماعی و میزان بالای همبستگی و انسجام اجتماعی در این روستاها است که ناشی از وجود پیوندهای عمیق طایفه‌ای و خانوادگی است. به عنوان مثال با وجود اینکه سال‌ها از اصلاحات ارضی می‌گذرد بخش بزرگی از زمین‌های این روستاها مشاع و دارای مالکیت جمعی است. اگر چه این عامل خود امکان توسعه کشاورزی را از این منطقه سلب کرده است ولی خود گویای وجود پیوندهای عمیق خانوادگی و طایفه‌ای است و علی‌رغم رشد نسبتاً بالای فردگرایی در بسیاری از نقاط کشور، همچنان این پیوندها در این منطقه پایدار مانده است. زیرا میزان بالای انسجام و همبستگی اجتماعی اگر چه علت کافی برای توسعه نیست ولی از الزامات اولیه هر توسعه درون‌زا به حساب می‌آید. نکته‌ای که در پژوهش پورترس (۲۰۰۱) و نوابخش و همکاران (۱۳۸۸) نیز بر آن تأکید شده است. یافته‌های این پژوهش در خصوص دسترسی پایین به منابع مالی و تسهیلات بانکی با نتایج پژوهش داگوما و هان (۲۰۱۸)، لی و همکاران (۲۰۲۰)، وویسا و کومار (۲۰۲۰)، علوی‌زاده (۱۳۹۶) و زارعی و همکاران (۱۳۹۵) همسو است. در این مطالعات به صورت عام و در مطالعه علوی زاده (۱۳۹۶) به طور خاص دسترسی به تسهیلات مالی و بانکی یکی از مهم‌ترین منابع تغییر در جوامع روستایی عنوان شده است. در واقع دسترسی پایین و یا عدم دسترسی به منابع مالی از دلایل اصلی عدم توسعه و عدم بهبود وضعیت روستائیان به ویژه اجتماعات فقیر روستایی است. وجود روابط خارج از قاعده در اخذ تسهیلات بانکی، ترس از عدم بازپرداخت اقساط و ناتوانی در تأمین ضمانت‌های بانکی برای دریافت تسهیلات از مهم‌ترین دلایلی است که امکان اخذ تسهیلات مالی برای روستائیان فقیر را دشوار کرده است. زیرا معمولاً فقرای روستایی معمولاً در رقابت با افراد توانمندتر بر سر دریافت منابع مالی بازنده هستند و این مساله باعث شده است تا این گروه‌ها نتوانند تغییر و تحول جدی در منابع معیشتی خود ایجاد کرده و خود را از تله فقر رها کنند. بنابراین برای رسیدن به توسعه روستایی، فراهم کردن امکان دسترسی به منابع مالی برای رفع فقر و پایدار نمودن معیشت روستائیان الزامی است. اگر چه کمک مستقیم

به فقرای روستایی، چاره کار نیست؛ اما هدایت هدفمند منابع مالی در قالب تسهیلات بلند مدت و میان مدت می‌تواند بخشی از گره‌های رکود در جامعه روستایی شهرستان ملکشاهی را باز نماید. نتایج نیز نشان داد که روستاهای شهرستان ملکشاهی به طور عام و روستاهای خوشه‌های چهارم و پنجم به طور خاص نیاز بیشتری به تقویت شاخص‌های اقتصادی دارند. در کنار این تقویت مهارت و توجه جدی به آموزش نیز به شدت احساس می‌شود. زیرا یکی دیگر از دلایل اصلی عدم توسعه کشاورزی، محدودیت مهارت به حوزه دامداری است. اگر چه مالکیت جمعی و گروهی، ناهمواری و سنگلاخ بودن منطقه، توزیع نامناسب آب در بخش‌های مختلف شهرستان، امکان توسعه کشاورزی را با چالش مواجه کرده است ولی با آموزش و ارتقای مهارت روستائیان در زمینه کشت محصولات کشاورزی دارای مزیت در حاشیه رودخانه ملکشاهی، باغداری، آبخیزداری و ... می‌توان معیشت بخشی از جمعیت این منطقه را از طریق کشاورزی و توسعه مشاغل مرتبط با آن تقویت کرد. هر چند تقویت و بهره‌گیری مناسب از سرمایه اجتماعی و انسجام اجتماعی به عنوان یکی از مهم‌ترین سرمایه‌ها و دارایی‌های اجتماعات روستایی شهرستان ملکشاهی، می‌تواند بخشی از نارسایی‌های حوزه‌های دیگر از جمله کمبود منابع مالی را پوشش داده و به عنوان نقطه شروع توسعه روستایی در شهرستان ملکشاهی استفاده شود. از این مشخصه حتی می‌توان برای بسیج جامعه محلی جهت تقویت منابع آبی از طریق آبخیزداری، بهبود و ارتقا دارایی زیست محیطی و حفاظت از آن به ویژه حراست از پوشش جنگل‌های بلوط در شهرستان و مراقبت از درختان بنه در برخی از مناطق روستایی و بهره‌برداری منطقی از آن نیز بهره جست.

قدردانی

این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی «انجام تحقیقات و اجرای توان افزایی جامعه محلی شهرستان ملکشاهی» است که با اعتبار بنیاد علوی و توسط پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاددانشگاهی در شهرستان ملکشاهی اجرا شده است. نویسندگان بدین وسیله مراتب تشکر و قدرانی خود را اعلام می‌نمایند.

منابع

- آریون، س. صحنه، ب. خواجه شاهکوهی، ع. ۱۴۰۱. نقش توسعه زراعت گلخانه ای در معیشت پایدار خانوارهای روستای مطالعه موردی: دهستان دلد، شهرستان رامیان. پژوهشهای جغرافیای انسانی. ۵۴(۱): ۱۵۵-۱۷۲.
- ازکیا، م. (ترجمه). ۱۳۷۶. توسعه روستایی: اولویت بخشی به فقرا. چمبرز، ر. انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
- ازکیا، م. غفاری، غ. ۱۳۸۴. توسعه روستایی با تأکید به جامعه روستایی ایران. انتشارات نی، تهران.
- اصغریپور، م. ج. ۱۳۸۵. تصمیم گیری های چند معیاره. انتشارات دانشگاه تهران، چاپ چهارم، تهران.
- پاپزن، ع. خالدی، خ. سلیمانی، ع. ۱۳۹۰. ارزشیابی آموزش‌های فنی و حرفه‌ای زنان روستایی در زمینه صنایع دستی. فصلنامه جامعه-شناسی زنان. ۳ (۷): ۳۷-۲۱.
- جمعه‌پور، م. ۱۳۸۴. نگرش سیستمی به روستا و توسعه روستایی. نشریه روستا و توسعه. ۴ (۱): ۸۰-۵۵.
- حیدری ساربان، و. ۱۳۹۸. عوامل بهبود معیشت پایدار روستایی از دیدگاه ساکنان محلی، مطالعه موردی: شهرستان اردبیل. نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی. ۵۴(۲): ۲۳-۴۶.

رضادوست، ک. ۱۳۸۸. بررسی عوامل مؤثر در مشارکت اجتماعی شهروندان، جامعه شهری شهر ایلام. جامعه‌شناسی کاربردی. ۳(۳۵): ۹۷-۱۱۰.

رکن‌الدین افتخاری، ع. آقایی هیر، م. ۱۳۸۶. سطح‌بندی پایداری توسعه روستایی، مطالعه موردی: بخش هیر. نشریه پژوهش‌های جغرافیایی. ۲(۶۱): ۴۴-۳۱.

رومیانی، ا. سجاسی قیداری، ح. شایان، ح. سنایی‌مقدم، س. ۱۳۹۶. نیازمندی‌های روستاییان برای دستیابی به معیشت پایدار (مطالعه موردی: بخش سرفاریاب- شهرستان چرام). پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی. ۲(۲۰): ۲۰۳-۱۸۵.

زارعی، ی. ۱۳۹۵. سنجش برخی شاخص‌های توسعه اجتماعی در مناطق روستایی (مورد مطالعه: استان هرمزگان)، نشریه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی. ۱(۲۸): ۲۲۹-۱۹۳.

زارعی، ی. مهدوی حاجیلویی، م. استعلاجی، ع. سرور، ر. ۱۳۹۵. تحلیل و سطح‌بندی توسعه در مناطق روستایی شهرستان دشتی با تأکید بر رویکرد فازی. فصلنامه روستا و توسعه. ۱(۱۹): ۱۱۴-۹۵.

ساروخانی، ب. (ترجمه)، ۱۳۷۰. فرهنگ علم اجتماعی (انگلیسی، فرانسه، فارسی). بیرو، آ. انتشارات کیهان، تهران.

سجاسی قیداری، ح. صادقلو، ط. شکوی فرد، ا. ۱۳۹۵. سنجش سطح دارایی‌های معیشتی در مناطق روستایی با رویکرد معیشت پایدار (مطالعه موردی: روستاهای شهرستان تایباد)، پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، ۵(۱۳): ۲۱۶-۱۹۷.

شکیبا، ا. ۱۴۰۰. انجام تحقیقات و اجرای توان‌افزایی شهرستان ملکشاهی. کارفرما: بنیاد علوی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی. گزارش منتشر نشده.

علوی‌زاده، ا. م. ۱۳۹۶. کارآفرینی و نقش آن در توسعه پایدار روستایی (مطالعه موردی: استان ایلام). فرهنگ ایلام. ۳(۱۸): ۱۷۰-۱۵۴. علینی، م. ۱۳۷۹. بررسی نقش محوری جهاد سازندگی در توسعه کشاورزی و عمران روستایی. چاپ اول. نشر وزارت جهاد سازندگی، تهران.

عیسی‌زهی، ع. شریف‌زاده، م. ۱۴۰۰. تحلیل وضعیت سرمایه‌های معیشت پایدار روستایی در شهرستان سراوان. اقتصاد فضا و توسعه روستایی. ۱۰(۳۶): ۹۸-۷۹.

غفاری، ر. صالحی، ن. ۱۳۹۲. سطح بندی توسعه روستایی به روش تصمیم‌گیری چند معیاره فازی. فصلنامه تحقیقات جغرافیایی. ۳(۱۱۰): ۱۹۸-۱۸۱.

کلانتری، خ. ۱۳۹۱. مدل‌های کمی در برنامه‌ریزی (منطقه‌ای، شهری و روستایی). نشر فرهنگ صبا، تهران.

مرکز ملی آمار. ۱۳۹۵. نتایج سرشماری کل کشور. تهران: مرکز ملی آمار ایران.

نوابخش، م. نظری، ج. ایدر، ن. ۱۳۸۸. تبیین جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر انسجام اجتماعی در بین روستاییان. فصلنامه تخصصی علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی. ۷(۷): ۲۰-۱.

هاشمی، س. مهرابی، ع. ا. ایمنی، س. نجاحی، ا. ۱۳۹۰. توسعه روستایی با تأکید بر اشتغال و کارآفرینی: مطالعه موردی دهستان شهاب در استان ایلام. روستا و توسعه. ۱(۱۴): ۳۵-۵۸.

- Aazami, M., & Shanazi, K. 2020. Tourism wetlands and rural sustainable livelihood: The case from Iran. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 30, 100284.
- Chambers, R. & Conway, G.R., 1992. *Sustainable Rural Livelihoods: Practical Concepts for the 21st Century*, (No. IDS Discussion Paper 296). Brighton: IDS.
- Chambers, R. 1995. Poverty and livelihoods: whose reality counts? *Environment and Urbanization*, 7(1): 173-204.
- Champion, T., Shepherd, J., 2006. Demographic Change in Rural England. *The Ageing Countryside: the Growing Older Population of Rural England*. pp. 29–50.
- Duguma, G. J., & Han, J. 2018. Effect of deposit mobilization on the financial sustainability of rural saving and credit cooperatives: Evidence from Ethiopia. *Sustainability*, 10(10), 3387.
- Kassa, K., and Eshetu, Z., 2014. Situation analysis of rural livelihoods and socioeconomic dynamics for sustainable rural development: The Case of Legehida Woreda district. *Journal of Agriculture and Environmental Management*, 3(3), 201-208.
- Krantz, L. 2001. The sustainable livelihood approach to poverty reduction. *SIDA. Division for Policy and Socio-Economic Analysis*, 44, 1-38.
- Li, W., Shuai, C., Shuai, Y., Cheng, X., Liu, Y., & Huang, F. 2020. How livelihood assets contribute to sustainable development of smallholder farmers. *Journal of International Development*, 32(3), 408-429.
- Li, Y., Westlund, H., & Liu, Y. 2019. Why some rural areas decline while some others not: An overview of rural evolution in the world. *Journal of Rural Studies*, 68, 135-143.
- Lin, L., Wang, W., Gan, C., Cohen, D. A., & Nguyen, Q. T. 2019. Rural credit constraint and informal rural credit accessibility in China. *Sustainability*, 11(7), 1935.
- Luck, Gary W., Black, Rosemary, Race, Digby. 2011. Demographic change in rural Australia: future opportunities and challenges, 375-384.
- Mapuva, J., & Fadzai, M. 2020. Using the sustainable livelihood approach to explore determinants of off-farm diversification by land reform beneficiaries in Sanyati District-Mashonaland West Province-Zimbabwe. *Journal of African Studies and Development*, 12(2), 40-51.
- Newton, Kenneth. 2002. *Social Trust and Political Disaffection Social Capital and Democracy*. EURSCO conference on social capital: Exeter.
- Portes, A. 2001. Social Capital: its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology*, 24: 1-24.
- Sanyang, E.S., and Huang, W. 2008. Micro-financing: Enhancing the role of women's group for poverty alleviation in the rural Gambia. *World journal of Agricultural Sciences*. 4(6): 665- 673.
- Shen, F. 2008. *Tourism and the sustainable livelihoods approach: Application within the Chinese context: a thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy at Lincoln University (Doctoral dissertation, Lincoln University)*.
- Shen, F. 2009. *Tourism and sustainable livelihoods approach: Application within the Chinese context (Unpublished doctoral dissertation)*. Lincoln University, USA.
- Su, Z., Aaron, J. R., Guan, Y., & Wang, H. 2019. Sustainable livelihood capital and strategy in rural tourism households: A seasonality perspective. *Sustainability*, 11(18), 4833.

World Bank. 2008. World Development Report 2008: Agriculture for Development. Washington, DC: World Bank.

Woyesa, T., & Kumar, S. 2021. Potential of coffee tourism for rural development in Ethiopia: a sustainable livelihood approach. *Environment, Development and Sustainability*, 23(1), 815-832.

Young, A. 2013. Inequality, the urban-rural gap, and migration. *Q. J. Econ.* 128 (4), 1727–1785. <https://doi.org/10.1093/qje/qjt025>.

Clustering the capacity and development potential of Malekshahi villages based on socio-economic indicators

Hossein Heidari^{*}, Ahmad Shakiba[‡], Karaim Vosoughi Niri[‡] and ahmad hajalizadeh[‡]

Abstract

The concern for rural development and the empowerment of rural communities is one of the most critical issues for underdeveloped societies today. Before this, it was believed that these communities could be saved from poverty and backwardness with some interventions and by preparing comprehensive plans in an orderly manner and providing a sustainable livelihood for the rural residents; But today, it is clear that the inner power and capacity of rural communities is involved more than anything else in the possibility of realizing development and creating a sustainable livelihood. This article tries to classify the ability and development potential of the villages of Malekshahi city based on socio-economic indicators. The research method is a survey and statistical population of households in the Malekshahi villages. The sample size is 580 samples, determined by Cochran's formula. The sampling method is matched sampling, the selection of samples is random, and the data was collected in 2020. The findings showed that the villages of Malekshahi have much better social indicators such as cohesion, participation, trust, skill, and education compared to economic indicators such as employment, access to credits, income, and economic indicators such as employment, access to credits, income, and institutional structures. Therefore, it is suggested that to implement the empowerment program and provide sustainable livelihood. In addition to benefiting from the local social and human capital, it should be taken advantage of to remove barriers to access to financial credits and to circulate small and surplus funds of rural communities.

Keywords: sustainable livelihood, the capacity of local communities, socio-economic indicators, clustering, Malekshahi.

¹- Institute for humanities and social studies

²- Institute for humanities and social studies

³- Institute for humanities and social studies

⁴- Institute for humanities and social studies

^{*}(Corresponding Email: hs.heidari@gmail.com)